

AZ ÚJABB SZÉCHENYI-IRODALOM

AZ ÚJKORI MAGYARORSZÁG gondolója és nem egy ponton megalapítója, gróf Széchenyi István születési évének 150-ik jubileumához értünk. Tekintsük át, mit tett az utóbbi évek történelmi kutatása azért, hogy ezt a maga nagyságában még mindig átfoghatatlan és sok szempontból még mindig titokzatos szellemóriást közelebb hozza a mai kor magyarjához.

A Történelmi Társulat igazán páratlan szolgálatot tett Széchenyi István úgynevezett döblingi irodalmi hagyatékának kiadásával. Károlyi Árpád gyűjtötte két kötetben össze a zömét, ebből mindenesetre a legnagyobb érdeklődésre tarthatnak számot Széchenyi Istvánnak a közzétételig vagyis 1921-ig ismeretlen Naplói. Ezek 1848 március 19-től, tehát körülbelül az első magyar felelős minisztérium megalakulásától ugyanezen év szeptember 4-éig, Széchenyinek Döblingbe való kényszerű távozásáig terjednek, azután az élete utolsó idejéből az 1859 október 2-ától 1860 április 1-ig folyó időt foglalják magukban. Mindez a Naplók megjelenéséig vagyis a legújabb időkig — ismeretlen volt. Jelentőségüket emeli, hogy teljesekek, míg az 1814 július—1848 március x8 közötti idő Naplói, — ha kis részben — de mégis csonkák Széchenyi titkára, Tasner Antal kihúzásai folytán. Tudjuk, hogy ezek a törlések részben Crescencera, részben más személyekre vonatkoznak és hogy Széchenyi erre titkáriát felhatalmazta. Bármily óriás terjedelmű az 1814—1848. évelőre terjedő anyag, amelyet Viszota Gyula foglalt össze hat kötetben, látott el gondos jegyzetekkel és értékes bevezetésekkel, úgyhogy ennek az óriási anyagnak hatodik kötete is csak három év előtt nyervehetett befejezést, mégis kétségtelen, hogy a Tasner-féle kihúzások és kivágások a teljesség rovására mennek. Természetesen ezek a Viszota szerkesztésében megjelent Naplók folytán a régebbi, Zichy Antal részéről közzétett nagyon kivonatos kiadás tárgyalanná vált. Így Károlyi és Viszota jegyzetezésében most már folyamatosan és igazán teljes egészükben — kivéve persze a Tasner-féle kihúzásokat — fekszenek előttünk Széchenyi István Naplói. Ezeknek nemcsak közel negyvenhat esztendő közéletére, hanem és talán főleg Széchenyi István lelki állapotára nézve elsőrendű fontosságuk van. Az

új kiadásoknak előnye az is, hogy a Naplók a történettudományon kívül álló, minden érdeklődő számára is könnyebben érthető, a legnagyobb mértékben vonzó olvasmány lett. Aki pedig Széchenyi István lelki-világába akar bepillantani, az e Naplókat nem nélkülözheti; tüzetes ismeretük nélkül Széchenyi Istvánt megismerni nem lehet.

A Károlyi Árpád-féle teljes Naplóknak egyik érdekessége az is, hogy közelebb hoznak bennünket a döblingi Széchenyi megértéséhez, Ha összevetjük annak a hat hónapnak a naplóanyagát, amely Széchenyinek utolsó pozsonyi és pesti tartózkodására (1848 március 19—szeptember 4) vonatkozik, azzal, ami a döblingi utolsó hat hónapot öleli fel (1859 október 3—1860 április 1-ig), — a tragédia tudvalevőleg április 8-án volt — akkor e két anyag alapján megdöbbenő hasonlóságot, szinte azonosságot találunk Széchenyi István lelki-világában. A két idő közé esik az az időszak, amelynek első éveiről eddig legkevesebbet tudunk: néhány levél Széchenyitől vagy hozzá, egy-két látogatás, ennyi az egész. De csakhamar következik erre a szünetre a közügyek iránti élénk érdeklődése, sőt óriási méretű irodalmi munkássága. E három részre osztható időszakból azt látjuk, hogy nem lehet cezúrát tenni 1848 szeptember 5-éhez és azt mondani, hogy Széchenyi bevonulván Döblingbe, befejezte szellemi pályáját, sőt azt sem, hogy politikai pályája véget ért. Ilyen hatalmas anyag birtokában számíthatunk arra, hogy a döblingi Széchenyi új és valódibb megvilágításban fog előttünk állani, mint eddig. A világosabb látás felé Schaffer Károly e folyóirat hasábjain és egyebütt közölt cikkeiben, valamint Vizota Gyulának ide vonatkozó tanulmányaiban tette meg az első lépéseket.¹

Természetes, hogy ide tartozik a Károlyi-féle kötetekben közzétett egyéb anyag is, elsősorban a Nagy Szatíra, a Disharmonie und Blindheit és Széchenyinek Béla fiához intézett Intelmei, valamint más apróbb írásai, feljegyzései meg néhány levele. A Szatíra, a Blick és a Disharmonie und Blindheit című munkák legszorosabban összefüggnek, sőt egymásból folynak. A nagy magyar Szatíra közel 700 oldalas terjedelmével az ősananyag, amelyből bugyog minden nagy- és kisszerű, arany és salak, igazság és ráfogás, mindez egy lángész meg nem fékezett vulkanikus kitöréseiben. Széchenyi e munkái az 1857—60-as évekből valók, belőlük is látható, hogy ő ekkor — szellemileg — már Döblingen kívül élt, hogy az akkori bel-, de főleg külpolitikai viszonyok a legnagyobb mértékben befolyásolták e munkák megírásában és hogy, különös tekintetbe véve az akkor nála már sűrűn megforduló közéleti személyiségeket, ha Döblinget testileg akkor sem hagyta is el, a politikai életben cselekvőleg, irányítóként részt vett. De a döblingi Naplókat és a többi munkákat összevetve az utolsó pozsony-pesti időre eső Naplókkal, közelebb jutunk a döblingi tragédia megértéséhez is. Ez a két Széchenyi — lelki egyensúlytalanságában — tulajdonképpen egységes. Pestről orvosa, Almási Balogh Pál kénytelen volt Döblingbe vinni s egyúttal ezzel az akkor már annyira óhajtott és meg is kísérelt öngyilkosság végrehajtásában is megakadályozta. Döblingben, mikor az utolsó hetekben lelki egyensúlyát újból teljesen elvesztette, nem volt senki mellette, aki végzetes tettét meg tudta volna akadályozni, de lélekállapota, az egyensúlymegbillenésének oka körülbelül ugyanaz volt. Úgy látszik, hogy Gyulai Pál már 1866-ban jól tapogatózott, amikor ezt írta: „A rendőrminiszteri üldözés nem egyedüli oka Széchenyi öngyilkosságának, az elfogatás hathatott ugyan feldúlt idegeire, de ennél ő nagyobb kínokat is kiállott: a forradalmat és Magyarország bukását. Széchenyi ugyanis a reakció folytán nem várt semmi jót, azt hitte

¹ V. ö. Magyar Szemle 1933. VIII., 1936. III. és XII. számok; Vizota: Gróf Széchenyi István elmeállapota és halála. 1934. Pallas, és Széchenyi utolsó négy éve Döblingben. Bp. Szemle 1934.

újra kitör a forradalom, ebbe kergeti bele a kormány az országot. Inkább ez lehetett öngyilkossági oka, de Széchenyi lefoglalt Naplói, iratai új oldalról világíthatják meg e kérdést.“ Gyulai jól sejtette, a döblingi tragédia megfejtése megkívánja a Döblingben lefoglalt Széchenyi-iratok ismeretét is, de a nagy kritikus ez iratokat nem ismerve is helyes úton járt, mikor a lelki okokat elemezte.

Széchenyi Istvánnak csak nemrégiben napfényre került újabb írásai értékes anyagot szolgáltatnak ahhoz a régi, de még ma sem teljesen tisztázott kérdéshez, hogy örült volt-e Széchenyi Döblingben és ha igen, milyen időben és meddig? Viszota említett munkájában teljességben napvilágra hozta a Görgen gondatlansága miatt ellene indított büntető ügyben tett tanúvallomásokat és orvosi szakvéleményeket. Viszotának e felfedezése a legújabb Széchenyi-irodalom becses leletei közé tartozik. Tudvalevőleg Görgen volt a döblingi elmeegógyintézet igazgató főorvosa. Görgent Kecskeméthy Aurél ismert munkájában¹ felületességgel vádolja. Ha valóban arról volt meggyőződve, hogy Széchenyi „örült“, akkor nehezen is lehet a felelőség alól felmenteni, hogy Széchenyit annyira szabadjára hagyta. Nem azért, amit Shakespeare mond, hogy „csak őrizve járnak örült nagyok“, hanem saját maga miatt. Ámde hol volt nyolcvankilencven évvel ezelőtt az elme- és ideggyógyászat? „örült“ volt úgyszólván minden rendellenes ember és a rendellenes cselekedetek okát kizárólag az agyban keresték. Kitalálták a „lucidum intervallum“ kényelmes kiségitő képzetét, hogy ezzel könnyedén megmagyarázzanak bizonyos, nekik akkor még érthetetlen helyzeteket. Ilyen világos időszakon kívül pedig a beteget abszolút beszámíthatatlannak minősítették, azok tartama alatt ismét teljesen be számíthatónak. Mintha az embereknek nem is lettek volna idegeik és lelki rezdüléseik. Így magyarázhatjuk Kossuthnak, sőt Grünwald Bélának véleményét is. Az első szerint Széchenyi nem lett volna „örült“ mikor a döblingi tébolydába felvették, Grünwald szerint pedig Széchenyi fellépése pillanatától, tehát 1825-től kezdve állandóan „örült“ volt. Mindegyikük mást értett „örültség“ alatt, Kossuth az agyműködés megbomlását, Grünwald az idegrendszer túlérzékenységét. Így, ilyen értelemben mindkettőnek igaz volt.

Az új döblingi iratok nyomán Schaffer Károly vette ismét bonckés alá Széchenyi „örültségét“. Szerinte Széchenyire a Magnan-féle „deséquilibre“ meghatározás illik, ebből fakadnak rendellenességei, lelki megrázkódtatásai, elképzeléseinek lehetetlen, szinte beteges felfokozásai. Ebbe a csoportba sorozza Schaffer Széchenyit, ha már a „fantázia zsenijét“ a tudomány skatulyáiba kell mindenáron beosztani. Szerinte Széchenyi állapota, kivételes rendellenessége csupán döblingi első éveire terjedt ki és azután teljesen meggyógyult; az öngyilkosságot is ép ésszel, bár megrendült lelki állapotban követte el. Viszota még fenntartja „az örültség“ minősítést a régi iskolához híven, amihez ma már alig lehet ragaszkodni; szerinte Széchenyi a döblingi első évek után kigyógyult örültségéből, de a nála történt rendőri házkutatás után, ami egy hónappal végzetes tette előtt volt, újból „örült“ lett. Van tehát már valaki: Schaffer, a kiváló ideg orvos, aki nem az ész működésének zavartságára helyezi a súlyt, hanem az idegrendszerre és a lelki habitusra. Még Viszota is megállapítja, hogy Széchenyi döblingi tartózkodásának utolsó öt évében teljes egészséges volt, csupán az utolsó hónapban esett újra vissza „örültségébe“ és ennek következménye volt az öngyilkosság. A szakértők véleménye mellett nem lehet közömbös, sőt talán éppen döntő a személyes tapasztalatokon nyugvó kortársak felfogása sem, egy Deák Ferencé, Szógyény-Marich Lászlóé, Kecskeméthyé, Fáiké és másoké, akik sűrűn érintkeztek a legnagyobb magyarral. És a családtagoké sem, akik legsűrűbben keresték fel szerencsétlen betegüket. Felesége, fiai, mostohagyermekéi és más rokonok véleménye is számba veendő. Utóbbiak nemcsak az utolsó „egészséges“ esztendőikben jártak ki Döblingbe, hanem már sokkal előbb.

¹ Gróf Széchenyi utolsó éveit és halálát. 1866.

Ezek Széchenyit nem tartották „örültnek“. Széchenyi Béla gyermek volt ugyan, még csak 11 éves, mikor atyja Döblingbe került, de már néhány év múlva ifjúvá serdült; nem lehet tehát az ítélőképességet az egyébként is koránérett fiatalembertől megtagadni. Mikor Széchenyi István sógornője, Lajos bátyjának második felesége Wurmbrand Françoise grófnő 1857-ben nála járt és furcsa öltözkéiben látja (paraszt-nadrág, kék mellény stb.), azt írja, hogy azt hinné az ember, sógora bolond, pedig „mindig ilyen volt“. (Levelezés 265. 1.) Vessük össze akár a döblingi legelső évek Széchenyi-leveleit a pesti Naplók utolsó hónapjainak szövegével: mennyi hasonlóságot, sőt azonos, de egyúttal „zavaros gondolatot“ is találunk! És ki merné azt állítani, hogy Széchenyi István e hónapokban „örült“ volt? Csak el kell olvasni az akkor előterjesztett országgyűlési jelentéseket, beszédeket és más egyebeket. Persze voltak, akik „örültségnek“ tartották az ő rémlátásait, de sajnos, az „örültnek“ igaza lett. Széchenyinek csupán lelki egyensúlya billent meg a 48-as eseményeknek nem hatásai, hanem a lángész által előre jól látott és imádott hazájára annyit vészt jelentő következményei miatt. Nem minőségi, hanem csak mennyiségi a különbség a lelki megbomlás mérve között akkor és közvetlen utána Döblingben, de elméje ép volt és az is maradt.

Nem kevésbé fontosak a döblingi hagyatékban a Széchenyi Istvánhoz intézett levelek, melyek eddig azonban nyilvánosságra nem kerültek.¹ E leveleket az ő legközelebbi hozzátartozói és közéleti kiválóságok írták hozzá. Sajnos, a döblingi első esztendőkre csupán néhány vonatkozik. Sokat találunk már az utolsó döblingi évekből, köztük csupán Tasner-től több mint ötvenet, akiről tudjuk, hogy nem csupán titkára volt Széchenyinek, hanem szinte belső barátja. Környezetében a legkényesebb állást mindenesetre ő töltötte be. Széchenyi iránta tanúsított bizalmának nincs nagyobb jele, mint az, hogy összes Naplót és ezek kiadását reá hagyta, sőt azt a jogot is, hogy azokból annyit vágjon vagy töröljön ki, amennyit jónak lát. Azok között is a legelső égnő, akiket Széchenyi Döblingből már 1851 március 11-én levéllel felkeres. De ne feledjük el, hogy körülbelül e levéllel azonos tartalmú intézett Tasnerhez már jóval előbb 1850 szeptember 7-én, sőt még korábban is.²

Figyelemre méltó az a levelezés is, amelyet Széchenyi egykori nevelőjével, későbbi jószágigazgatójával, Lunkányi Jánossal folytatott. Közöttük találunk szintén már nagyon korán Döblingből írott leveleket.³ A levelek zömét azonban a Lunkányi-családtól a Magyar Tudományos Akadémia csak néhány évvel ezelőtt szerezte meg és most Vizota Gyula ezek rendezésén és jegyzetelésén fáradozik. Számuk igen nagy, úgy hogy a kiadásuk Széchenyi egyéb levelezésével együtt előreláthatólag több kötetre fog rúgni. Mindenesetre kívánatos volna, hogy ezeken kívül azok a Széchenyihez írott levelek is mind kiadassanak, amelyeket Károlyi idézett munkájában felsorol. Becses anyag ez, mert a hozzá intézett levelek is tájékoztatást nyújtanak azokról a tárgyokról, amelyek ekkor érdekelték és ezekből is következtetéseket lehet vonni döblingi tevékenységére. Áll ez különösen legközelebbi hozzátartozói és Tasner leveleire.

Néhány évvel ezelőtt különös érdeklődést keltett annak a lepecsételt csomagnak a felbontása, amelyre Széchenyi István azt írta, hogy halála után elégetendő, mert a benne foglalt levelek „senkit sem érdekelnek, azonban valakit kompromittálhatnának“. Ezt a csomagot nem kell összetéveszteni azzal, amelyen csak ennyi állott: „Halálom után felbontandó. Pest. 1845 febr. 27.“ Utóbbi már 1920-ban felbontás alá került. Innen kerültek elő Meade Karolina, Lichnovski Eduárd herceg és még néhány kevésbé ismert

¹ Károlyi ezeket felsorolja az I. kötet 102. oldalán.

² Majláth Béla: Gróf Széchenyi István levelei. III. kötet. 597., 599., 600., 602., 603. számú levelek.

³ Majláth u. o. 598. és 601. 1. már 1850 VII. 7. és IX. 10.-ról. Előbbi csupa elkeseredés, utóbbiban már arra utasítja Lunkányit és Szalayt, hogy üzleti ügyei megbeszélése végett jöjjenek fel hozzá.

személyiség levelei. Tartalmukat ugyancsak Károlyi Árpád ismertette, egyébként közzétéve még nincsenek. A másik levélsomag azonban csak 1938-ban került felbontásra, hiszen a lepecsételés és az elégettetés indító okát ekkor már igazán megszűntnek lehetett tekinteni. A kis csomóban Crescence-nak Széchenyi Istvánhoz intézett tizenhét darab levelét találták még abból az időből, amikor Zichy Károlynak volt a felesége, valamint más, teljesen jelentéktelen nyomtatványt és levelet egy ismeretlen egyéntől. Amit azonban sokan vártak és a borítékon látható megokolás után talán nem is minden ok nélkül, a szenzáció bizony elmaradt. Nem volt ez megtalálható Crescence tizenhét levelében sem, sőt ezek csak annak a tiszta barátságának legújabb bizonyítékai, amely Crescence-ot és Széchenyi Istvánt egymáshoz fűzte. E leveleknek tehát már ezért is van értékük, de becsesek másért is. Ezek ugyanis az 1832 március 21-től szempteber hó 27-ig terjedő időből valók, amikor Széchenyi különösen elkeseredett hangulatban volt. Csak kevéssel azelőtt jelent még Világ című munkája, sőt a Hítel is csak két évvel előbb. E művek visszahatása főleg azokban a körökben igen nagy volt, amelyek jórészt Széchenyi társaságát alkották. Még Esterházy Vince, régi barátja is megharagszik rá Festetics Albertné Sándor Matild grófnő, József nádor főudvarmesterének felesége „udvari bolondnak“ nevezi; gróf Szécsen Miklósné szívtelen és esztelen embernek; gróf Fáy István szerint „csak Széchenyi István pestise ne terjedjen Magyarországon, mert ez volt az oka a felsőmagyarországi zendülésnek is“; Wesselényi is elhidegül írta; a nádor nem veszi fel a pestvárosi Szépítőegyletbe, Ferdinánd főherceg pedig ajánlkozása ellenére sem viszi magával aldunai útjára; Drescher Frigyes cenzor a Stádium kéziratát visszaküldi, a kinyomatást nem engedélyezi; Angliába készülvén, csak nagynehezen kap útlevelet, s még ehhez az apróság-hoz is Metternich segítségét kell kikérnie. Mindehhez járul a kolera, amelytől nemcsak Crescence-ot, hanem az egész országot félti.²

Úgy látszik, Zichy Károlyval is volt ez időben valami eligazítási valója, aki a közeli rokonság és barátság ellenére is veszedelmesnek látta Széchenyi fellépését és azt mondja neki, hogy: „könnyű mindent felkavarni és azután meglógni Philadelphiába.“ Széchenyi türelmetlenül várja látogatását, úgy aggódik, hogy alig tud a lábán állani. Lehet azonban, hogy e látogatás összefüggött Crescence személyével is, mert Széchenyinek írta való érdeklődését most politikai ellenfelei különösen ki akarják használni, pedig már az „erényszövetség“ megkötése után kevesebb ok lehetett rá. Alikor Bécsből Badenba Crescence családjához kirándult, előre félve jegyzi meg, hogy „holnap ezer szem fog ránk meredni“. Érdeklődése azért írta állandó, sőt fokozódik. Nagyon bántja, mikor egy alkalommal Budára átmenvén, Crescence nem fogadja, ellenben távozni látja kocsiján gróf Sermage estélyére. Széchenyi Budáról visszajövet csónakjával jégtáblák közé kerül, sok időt kénytelen a fagyos vizen tölteni, meg is hül. Felkeresi Albach Szaniszlót, a híres szerzetes szónokot, hogy legalább „egy ember legyen ezen a világon, aki tudja milyen szerencsétlen és ártatlan vagyok“. És később is még: „Éjjel nappal fáradni... nehéz dolog; siker nélkül... keserű: félre ismerve .. mindenki által félreismerve — gyűlölve... ez megőrülni való.“ Ebben a félévben fénypontot számára csak a Dunagőzhajózási Társaság számára történt sikeres részvénygyűjtés jelentett és Crescence-nál egy-két látogatás.

De hát tartalmazznak-e ezek az új levelek a tiszta barátság mellett való bizonyosságon kívül egyebet is? Látjuk-e belőlük, hogy igazán barátja volt Széchenyinek, főúri köréből a kevesek egyike, aki vigasztalva és biztatva arra az útra mutat, amelyen Széchenyi egyedül járt? Csak

¹ Viszota: Naplók. 239., 225. és 283. l.

² U. o. 260. és 262., 265., 269., 277. l.

néhány mondatot idézünk. „Teljesen közömbös, hogy az emberek önt félreértik-e vagy sem. A boldogság, a valódi boldogság a jó lelkiismeretben és a magunkkal való megelégedésben áll.“ így ír Crescence már néhány hét után Széchenyinek, mikor a közöttük támadt félreértés elsimult. Az utóbbira vonatkozó levél (III.21.) pontosan megegyezik Zichy Károlynak Széchenyinnél történt és előbb már idézett látogatásával. Úgy látszik Crescence mindenféle, még a társasági érintkezést is meg akarta ez időben szüntetni, mert az ugyanerről a napról szóló leveléből a következőket olvassuk: „Nem, így nem válhatunk el — hiszen ez válás az egész életre. — Megszakad a szívem, ha erre gondolok, — de el kell szakadnunk egymástól — magasabb Hatalom kívánja ezt — legnagyobb szomorúság vesz rajtam erőt — drágán fizetek, de igenis meg leéli csinálnom, igen kedves Pithias (helyesen Phintias!) el kell hagyni Damont.“ És újból: „Lépünk rá mindketten bátorsággal az útra, amely előttünk nyitva áll és a sors legnagyobb csapásai közben se csüggedjünk el; én önnek hűséges, fáradhatatlan segítőtársra akarok lenni... a legnemesebb szövetséget kötöm Önnel, amely valaha emberek között fennállott.“ Bizik benne, — mint írja július közepén — mert az megígérte neki, „becsületes ember pedig az Ígérését megtartja. Isten, a becsület legyen az a felírás, amely minden időkben az ön szívébe van vésvé.“ Nem titkolja érzelmét Széchenyi iránt, mikor Budáról Pestre így ír át hozzá: „Csak a széles folyam választ el bennünket, de csak anyagilag: a jó emberek szelleme mindig együtt van, igen... csak a becsületes barátomért akarok élni, mert hiszek abban, hogy rendeltetésem neki szenvedéseiben vigaszt nyújtani, sorsában osztozni. Isten áldja önt.“ Néhány héttel angliai utazása előtt írja még Széchenyinek, mintegy vigaszul az útra: „Ne adja oda magát sötét gondolatoknak és gondoljon arra, hogy önnek áldozatot kell hozni a hazájáért. Bennem olyan barátja van, aki sosem fogja elhagyni, ez az egész életre szól.“ És e tájban jegyzi be Széchenyi Naplóiban az immár közismert híres önbiztatást: „Levágják szárnyaimat — lábaimon járok, ha ezeket kiszakítják — hasamon csúszok.“ (Június 26.)

Meg kell emlékeznünk itt még két munkáról, amelyek már nem szoros értelemben vett kútfők, de olyan nyereségei a legújabb Széchenyi-irodalomnak, hogy azokat említés nélkül hagyni nem lehet. Az egyik Szekfű Gyulának néhány évvel ezelőtt megjelent „A mai Széchenyi“ című antológiája, a másik pedig Éber Antalnak „Széchenyi gazdaságpolitikája“ című műve, amely még frissebb keletű. Mindkettőnek közös kitűnősége legelső sorban az, hogy a nagyközönség belőlük alkalmat nyer Széchenyi Istvánnak, mint embernek, politikusnak és közgazdásznak helyes megismerésére. Ez pedig nagy szó, éppen Széchenyi Istvánnál, akinek munkái már megjelenésük idejében nem számítottak könnyű olvasmányoknak. Stílusa nehézkes, a mondatfűzés elkalandozó, bár igaz, hogy a formai tökéletlenségért százszorosán kárpótolnak bennünket a gondolatok mélysége s eredetisége. Jórészt ez volt az oka annak, hogy Széchenyit kevesen olvasták, hiszen — fájdalom — a magyar közönség jó része úgyis húzódik a nehezebb olvasmányoktól. Ha ez állott Széchenyi munkáiról megjelenésük idején, saját korában, — fokozottan áll most, amikor számos kérdés, amit a nagy államférfi érintett — immár tárgytalanná, sőt ismeretlenné vált előttünk. E nehézségeken átsegíteni bennünket szükség volt olyan könyvekre, mint Szekfűé és Éberé. Nem közvetítők akarnak lenni Széchenyi és a nagyközönség között, nem magyarázni akarják a legnagyobb magyar írásait, hanem azokból kiválogatva bizonyos aktuális kérdéseket, velük megvilágítani.

Szekfű tekintettel van vaskos kis kötetében Széchenyi István mindegyik munkájára, sőt hírlapi cikkeire és levelezésére is. Mindegyikből ad valamit, még pedig a lényegét. De ad mutatóba a döblingi hagyatékából is, tehát a legújabb Széchenyi-írásokból, teszem a Nagy Magyar Szatírából és az Önismeretből. Ezenkívül a munkák szemelvényei előtt mindenhol rövid és jellemző, csak néhány sorra terjedő bevezetést kapunk és ebben a rövidségben, de tömörségben is egyúttal, áll Szekfű összeállításának az egyik

előnye. Ám kapunk valamit e nagyszerű kötet elé még, amihez hasonlót Széchenyi Istvánról Kemény Zsigmond óta alig írtak. Nevezetesen egy rövid, alig harmincoldalas bevezetést Széchenyi István életéről és mai jelentőségéről. Amikor megállapítja azt a liberális ellenzékéről, hogy „még 48 előestéjén is elég homályos körvonalakban állott szemei előtt a társadalmi reform és «re vonatkozó programjuk alig egyéb, mint Széchenyi két évtizedes követeléseinek egyszerű összefoglalása” — akkor oly igazságot hirdet, amelyet — sajnos — a legújabb időkig sokan nem tudtak vagy elhallgattak. A döblingi Széchenyiről azt írja, hogy „öregség felé haladó ember volt, aki szokatlanul tartalmas, élményekkel, emberismerettel telt életre tekintett vissza, s akinek s talán a leggazdagabb magyar életnek minden gyakorlati bölcsessége bele van sűrítve e munkákba.” Szekfü már ezzel kiemeli a döblingi irodalmi hagyaték rendkívüli értékét és hogy ezt a jövőben figyelmen kívül hagyni nem lehet. Megállapítja azt, hogy Széchenyi Döblingben különböző nagy tekintélyű közéleti férfiak hatása alatt ismét belebocsátkozott az aktív politikába és barátjai útján befolyást próbált gyakorolni a bécsi kormánykörökre. Szekfü szerint „egyetlen ember volt, akiben a magyarság sorsa azonosult a sajátjával, közöttünk ilyen emberfeletti, hősi szférában nőtt magyar nem járkal, nem is fog eljönni“. A ma legnagyobb mértékben időszerű politikai két nagy kérdésre is Széchenyi munkáiban találunk már választ: egyik a német és az orosz hatalommal való szomszedság, a másik pedig a nemzetiségi kérdés. Széchenyi István „a magyar elit Örök Elsője“ és művei is „tulajdonképpen elsősorban a szellemi elit tagjaihoz szólnak“.

Míg Szekfü úgy a kiválogatásban, mint remek bevezetésében inkább Széchenyi köz- és magánéletének erkölcsi oldalát hangsúlyozza, addig Éber Antal idézett munkájában a közgazdasági kérdésekre fekteti a súlyt. Hézagpótló ez a könyv már azért is, mert összefoglalja tulajdonképpen Széchenyi közgazdasági tanításait, alkotásait és tevékenységét, amelyek rendkívüli módon elszórva jelentkeznek könyveiben, hírlapi cikkeiben és országgyűlési beszédeiben. Sorra veszi Éber a tökehiányt, a jobbágykérdést, az ősiséget és fiskalitást, a hitel „szentségét“, amin Széchenyi sokkal többet értett, mint csupán a pénz kihitelezését, azután rátér a közteherviselésre, a vámkérdés, a Védegylet, a gazdasági szabadság, a kereskedelem és még egyéb, akkor és részben azóta is időszerű kérdésre. Megmagyarázza a tájékozatlanabb olvasónak éppen azokat a dolgokat, amelyekről ma már sokan nem tudnak. Teszem az Udvari Kamarai Hitelpénztárt, amely hosszú időn át egyedül juttatott pénzt a magánosoknak, hiszen az Első Osztrák Takarékpénztár is csak 1828-ban kezdett működni, nálunk pedig éppen csak 1836-ban alakult elsőnek a Brassói Takarékpénztár. Ezt követte három év múlva a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület. Megmagyarázza Éber, hogy mit kell érteni a bankó és a váltópénz alatt, mi az a házipénztár, az Einlösungsschein és az Antidpitudonsschein, az imputáció és a korreládó, mind olyan szavak, amelyekkel a múlt század rendi országgyűlésein tartott beszédekben napról-napra találkozunk, de igazi jelentőségüket már alig tudjuk. Ezt a könyvet olvasnia, sőt tudnia kell annak, aki a reformkorszakkal foglalkozik. Éber is tekintettel van Széchenyinek mai korunkra való minden tekintetben érvényes megállapításaira. Például azt, amit korában oly kevesen láttak, különösen nálunk, hogy az ország közgazdasági helyzetének leglényegesebb javítása a fogyasztás emelésén fordul meg, hogy Széchenyi inár egész fiatal korában világosan látta a nemzetközi munkamegosztás sorsdöntő jelentőségét s hogy „nincs a világon rászédőbb mód valami országnak gyarapodás vagy hanyatlás felé indultát mérlegeim, mint e mütétet ki- és bevételi tabellák sarkalatára állítani.“ Meglep Széchenyi Istvánnak Éber által kihalászott megállapítása

is, hogy „nincs országokra nézve kereskedés dolgában sikeresebb gazdagító, mint gazdag szomszédok.“ És besorozza Széchenyi közgazdasági intelmei közé azt az egyetemes fölajdulását is, hogy teljes meggyőződése szerint „nincs haladásunk ellen nagyobb akadály, mint a hízélgés, mert visszalöki nemzetünket.“ Éber szerint Széchenyi egész „lelki beállitottsága“ a szabadság eszméjéhez való törhetetlen ragaszkodáson van. Ezt a felfogását azonban talán mégis oda kell kiigazítani, hogy ez csak Széchenyinek közgazdasági «Iveire vonatkozik. Egyébként azonban az ő lelki beállitottsága magasabban lebegett, a gazdasági szabadságot is alárendelte magas, keresztény, erkölcsi elveinek, amint ez Hitel című munkájából is már megállapítható és mindezt legmagasabb céljának: a magyar faj mennyiségi, de egyúttal minőségi megerősítésének.

Széchenyiről annyit írtak, mint talán egyetlen magyarról sem. Saját munkáinak tömege is óriási. Azt hittük, hogy a Széchenyi körüli irodalom a döblingi hagyaték közzétételével kimerült és íme kiderül, hogy újabb meg újabb írások kerülnek elő és ezek egy-egy homályos pontot új fényel világítanak meg. Új kutatók támadnak, akik a képen javítgatnak, kiigazítják, egy-egy új — de nem zavaró — színt raknak arra. Nem lehet csodálni, mert Széchenyi István a leggazdagabb életek egyikének volt boldogtalan, de csodálatos hordozója.

ÖSTÖR JÓZSEF